

УДК 343.97

Колб С. О., здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права НАВС

Щодо змісту спеціального кримінологічного запобігання незаконному заволодінню транспортними засобами в Україні

В статті, на підставі аналізу змісту так званого спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, з'ясовано суть заходів, спрямованих на боротьбу з незаконним заволодінням транспортними засобами в Україні можливостями зазначеного виду запобіжної діяльності, а також визначені проблемні питання, що виникають на практиці у ході їх реалізації, та запропоновано науково обґрунтовані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: запобігання злочинам; спеціально-кримінологічне запобігання; незаконне заволодіння річчю; транспортний засіб; об'єкти запобігання злочинам; суб'єкти запобігання злочинам; оперативні підрозділи.

В статтє, на основани анализе содержания так называемого специально-криминалогического предупреждения преступлений, установлена сущность мероприятий, направленных на борьбу с незаконным овладением транспортными средствами в Украине возможностями данного вида профилактической деятельности, а также определены проблемные вопросы, возникающие на практике в ходе их реализации, и предложены научно обоснованные пути их решения.

Ключевые слова: предупреждение преступлений; специально-криминалогическое предупреждение; незаконное овладение вещью; транспортное средство; объекты предупреждения преступлений; субъекты предупреждения преступлений; оперативные подразделения.

The article, based on content analysis of so-called special-criminological crime, found the essence of measures to combat unlawful taking of vehicles in Ukraine capabilities of this type of preventive activities and identified problems that arise in practice during their implementation and offered evidence-based solutions.

Keywords: crime prevention; specially-criminological prevention; misappropriation of thing; vehicle; sites prevent crime; subjects of crime prevention; operational units.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, не дивлячись на незначну питому вагу у загальній структурі злочинності в Україні, незаконне заволодіння транспортними засобами має велику суспільну небезпеку, зміст якої, з одного боку, обумовлений посяганням на безпеку руху та експлуатації транспорту, враховуючи, що цей злочин (ст. 289 Кримінального кодексу (далі — КК) України) визначений у розділі XI Особливої частини КК, як такий, що спрямований на зазначений об'єкт кримінально-правової охорони, а, з іншого боку, це суспільно небезпечне діяння посягає на одне з ключових конституційних прав особи та громадянина (ст. 41 Конституції України) - право власності, яке може бути протиправно порушеним як фізичними, так і юридичними особами. Поряд з цим, як показують результати боротьби із злочинністю в Україні, щорічно жертвами злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортними засобами, стають десятки тисяч пересічних громадян нашої держави, іноземців та осіб без громадянства. У зв'язку з цим на одне з провідних місць з боротьби із даним зазначеним даним суспільно небезпечним явищем виходять заходи так званого спеціально-кримінального запобігання злочинам, що здійснюються спеціально визначеними на нормативно-правовому рівні суб'єктами. Проте, без з'ясування його загального змісту у контексті запобігання незаконному заволодінню транспортними засобами, підвищити ефективність цієї діяльності дуже складно. Більш того, особливість правової охорони

транспортних засобів в Україні, а також спірність та дискусійність окремих питань, що складають зміст досліджуємої проблематики, у свою чергу, вимагає по-новому підійти до їх вирішення, з урахуванням новітніх технологій, які використовують злочинці при незаконному заволодінні транспортними засобами, та високого ступеня латентності цих злочинів та в цілому низького рівня їх розкриття правоохоронними органами.

Все це й стало вирішальним при виборі об'єкта, предмета, мети і задач цієї наукової розробки.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що вирішенням проблем, пов'язаних із запобіганням незаконному заволодінню транспортними засобами, активно займаються такі вчені, як: О.М. Брисковська, Ю.Ф. Іванов, А.В. Канащук, О.М. Корковська, Ю.Ф. Іванов, А.В. Канащук, О.М. Корнєв, В.П. Кравченко, С.Є. Петров, О.А. Просолов, М.О. Свірін, С.С. Чернявський та ін., роботи яких й стали методологічним підґрунтям при написанні даної наукової статті.

Поряд з цим, з урахуванням прийняття у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, у якому визначені відмінні від попереднього КПК порядки і умови використання результатів проведення оперативно-розшукових заходів, включаючи запобіжного характеру, а також сучасний стан боротьби з незаконним заволодінням транспортними засобами в Україні, виникла нагальна необхідність видозмінити зміст запобігання цим злочинам та вироблення науково обґрунтованих шляхів підвищення ефективності зазначеного виду діяльності, що й стало вирішальним при виборі напрямку та теми наукового дослідження по означеній тематиці.

Виклад основних положень. В науці під спеціально кримінологічним запобіганням злочинам розуміють сукупність заходів, цілеспрямованих на боротьбу зі злочинністю, що здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які мають функції закріплені у відповідних нормативно-правових актах [1, с. 64]. При цьому суб'єкти, які здійснюють зазначений вид запобігання злочинам, вченими відносяться до спеціалізованих суб'єктів [2, с. 64]. До цих суб'єктів запобігання злочинам відноситься й оперативні підрозділи, мова про які ведеться в ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

В науковій літературі говорять також про систему профілактики (запобігання, протидії, попередження тощо) злочинам, тобто про сукупність державних органів, громадських організацій та громадян, які цілеспрямовано здійснюють на різних рівнях й у різних масштабах управління й планування попереджувальної діяльності, виконання профілактичних заходів та мають у зв'язку з цим певні права й обов'язки і несуть відповідальність за досягнення поставленої мети [3, с. 115], хоча, як свідчить практика, така система є умовною, через низку факторів, що обумовлюють діяльність суб'єктів запобігання злочинам.

Об'єктами спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, як і, зокрема, й інших рівнів даного виду суспільної діяльності, є: а) злочинність; б) її детермінанти; в) особа злочинця; г) умови формування особи злочинця, які підлягають корегуванню [3, с. 115].

У широкому змісті спеціально-кримінологічне запобігання злочинам полягає у: 1) цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; 2) зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі» (підпорядкування); 3) неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; 4) виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу [2, с. 63].

У більш вузькому змісті спеціально-кримінологічне запобігання злочинам мислиться

як синтезована кримінологічна теорія і практика, власне організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей знань (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо) [4, с. 21].

Таким чином, слід визнати, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинам — це не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково-обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Саме тому, як вірно зазначає В.В. Голіна, зазначений запобіжний напрям здійснюється на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. Більш того, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам спрямоване не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища і процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, що виявляється в частоті й тяжкості вчинених злочинів [4, с. 21-22].

Виходячи з вищевикладеного, в науці зроблено висновок про те, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинності проявів негативних явищ і процесів, їх обмеження і усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки [5, с. 400].

Як свідчить практика, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам здійснюється за трьома головними напрямками, за якими розробляють і реалізують заходи: а) кримінологічної профілактики; б) відвернення злочинів; в) припинення злочинів.

В науці під профілактикою злочинів розуміють особливий вид соціального управління, що покликаний гарантувати безпеку правоохоронних цінностей і полягає в розроблені і здійсненні системи цілеспрямованих заходів щодо виявлення та усунення причин злочинів, умов, які сприяють їх здійсненню, а також запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [6, с. 814]. Як з цього приводу влучно зауважив В.В. Голіна, профілактика означає завчасне вжиття заходів, які здатні перешкодити реалізації небажаних явищ, подій, зв'язків, наслідків чогось [4, с. 23].

Залежно від того, на які криміногенні явища і процеси спрямовані профілактичні заходи, їх за принципом професіоналізації і спеціалізації вчені запропонували об'єднати в окремі види профілактики: 1) профілактику випередження; 2) профілактику обмеження; 3) профілактику усунення; 4) профілактику захисту [4, с. 23].

При цьому, як вірно зробив висновок А.Е. Жалінський, спеціалізація і професіоналізація полягає в тому, що вона, по-перше, потребує все більше спеціальних, у тому числі кримінологічних знань; по-друге, в тому, що розширюється коло посадових осіб, для яких ця діяльність є основною або провідною; по-третє, всередині профілактики утворюються види діяльності, які потребують специфічних знань, навичок і вмінь [7, с. 283].

Профілактика випередження — це вид запобіжної діяльності спеціалізованих суб'єктів, що спрямована на недопущення виникнення і поширення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті [4, с. 24]. Зміст її спрямований на те, щоб заздалегідь інформувати владу про суспільно небезпечні явища, що можуть виникнути в разі здійснення тих чи інших соціально-економічних заходів і безпосередньо або опосередковано детермінувати певні злочинні прояви, наприклад, своєчасне врегулювання суспільних відносин з метою усунення в такий спосіб причин й умов майбутніх (можливих) злочинів. Як з цього приводу зауважив В.В. Лунєєв, інші галузі права, на які покладено завдання оптимального правового регулювання суспільних

відносин у різних сферах, а саме в них зосереджено головні причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів, міцно відгородитися від надання будь-якої допомоги у вирішенні кримінологічних проблем [8, с. 111].

Профілактика обмеження передбачає вжиття таких запобіжних заходів, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні, місті криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню типових рис різних категорій злочинців [4, с. 26]. У наукових розробках профілактика обмеження спеціально не виділяється і частіше розглядається як метод загальної профілактики злочинності. Як у зв'язку з цим зауважили К.Ю. Ігошев та І.В. Шмаров, відповідно до цільової орієнтації, методи загальної профілактики можуть охоплювати різні способи організації і управління діяльністю, спрямованої на нейтралізацію, обмеження факторів і явищ, які детермінуються окремі злочинні прояви та формують типологічні риси тих чи інших категорій злочинців [9, с. 80].

Профілактика усунення визначає таку діяльність суб'єктів, яка полягає або ліквідує негативні явища та процеси, що активізують злочинні прояви [4, с. 27]. Останні розрізняють залежно від соціального рівня суспільних відносин: від неоліків, зумовлених порушенням функцій державних органів, господарюючих суб'єктів, громадських організацій, службових осіб і поведінкою громадян, до криміногенних явищ та процесів, які охоплюють значну частину населення. Конкретні криміногенні об'єкти та їх прояв при цьому не просто «відтискуються» з однієї життєвої сфери в іншу, а реально знешкоджуються, руйнуються, придушуються, взагалі перестають існувати [10, с. 193].

Профілактика захисту розглядається як сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють виникненню злочинних проявів, та (опосередковано) антигромадських поглядів [4, с. 29]. На відміну від профілактики усунення чи обмеження, профілактика захисту має за мету створення достатнього захисту і безпеки людей та речей, а також зовнішні перешкоди на шляху посягання на суспільні цінності.

До об'єктів профілактики захисту відносяться, з одного боку, засоби захисту та збереження державного і приватного майна; засоби особистого захисту (зброя, спеціальний одяг, технічні пристрої, новітні технології), а, з другого, – правосвідомість потенційних злочинців.

Як свідчить практика, немаловажну роль у змісті спеціально-кримінологічного запобігання злочинам відіграє такий її напрямок, як відвернення злочинів. У юридичній літературі за відверненням злочинів визнається самостійність і специфічність, оскільки центр ваги запобіжної роботи переноситься на стадію, коли з'являється умисел та приймається рішення про вчинення злочину [11, с. 408]. Як з цього приводу зробив висновок В.В. Голіна, очевидно, що відвернення злочинних проявів має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від формування злочинного мотиву до початку виконання діяння. На його переконання, відвернення злочинів – це активна специфічна запобіжна діяльність держави та її інституцій, громадськості і громадян, розрахована як на не обмежене коло, так і конкретних осіб, що замислюють вчинення злочинів, домовляються про це заздалегідь, позитивно сприймають злочинний спосіб життя і кримінальну субкультуру, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від загальної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [4, с. 30-31].

Результати даного дослідження показують, що усередині напряму відвернення злочинів можна виділити загальне відвернення та індивідуальне відвернення злочинів.

Під загальним відверненням злочинів розуміється сукупність спеціальних заходів,

спрямованих на певне коло або групу осіб щодо усунення або нейтралізацію їх злочинних намірів, добровільної відмови від злочинної діяльності. Індивідуальне відвернення злочинів являє собою специфічний комплекс заходів, які здійснюються різними суб'єктами запобіжної діяльності щодо осіб, про яких достовірно відомо, що вони замислюють учинення злочинів з метою активного втручання і впливу на свідомість, волю, поведінку, спосіб життя [4, с. 32]. При цьому заходи індивідуального відвернення злочинів реалізуються на практиці у формі: а) переконання (індивідуальна переорієнтація антигромадської настанови); б) примусу; в) перестереження; г) допомоги [4, с. 35].

Свої особливості та переваги, як один із напрямів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, має й такий із них, як припинення злочинів. Традиційно у спеціальній літературі і на практиці припинення злочинів розглядається в контексті кримінально-правової теорії розвитку злочинної діяльності – з моменту виявлення наміру про злочин до його повного здійснення, якою охоплюється готування до злочину (ст. 14 КК України); замах на злочин (ст. 15 КК) і закінчений злочин (ч. 1 ст. 13 КК) [12, с. 41-53].

Виходячи з цього, як вірно прийшов до висновку В.В. Голіна, припинення злочинів – це виявлення осіб, які готують вчинення злочину або намагаються безпосередньо його здійснити (замах на злочин), і прийняття до таких осіб відповідних заходів реагування [4, с. 35]. У зв'язку з цим припинення злочинів розглядається в науці та на практиці як суцільно професійна оперативно-розшукова діяльність спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинам, в основному, правоохоронних органів [13, с. 3-4].

По даних спеціальних досліджень, щорічно кількість злочинів, вчинених по ст. 289 КК України «Незаконне заволодіння транспортними засобами» коливається від 1% до 2% [14, с. 29]. Так, у 2002 р. (першому звітному періоді з часу прийняття КК України 2010 року) у структурі загальної злочинності ці злочини склали 1,9%, у 2003 р. – 1,8%; у 2004 р. – 1,6%; у 2005 р. – 2007 р. – 1,7%; у 2008 р. – 1,5%; 2009 р. – 1,2%; у 2010 р. – 0,9%; 2011 р. – 0,9%; [14, с. 29]. Суттєво не змінилися ці показники й у 2012 – 2014 р. [15].

Науковці відносять даний злочин до специфічного різновиду корисливих злочинів [14, с. 42], не дивлячись на те, що цей склад злочинів визначено в розділі XI Особливої частини КК України «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту». Проте, як показує практика, на відміну, зокрема крадіжок (ст. 185 КК), характер динаміки чисельності цих злочинів протягом більшості проаналізованих років (2002- 2014 р.р.) є незмінним. Так, після їх зростання у 2003 р. до 9 тис. 741 (+13,1% по зрівнянню з 2002 р.) у подальшому їх кількість постійно зменшувалась до 2010 р., в якому було зареєстровано 4 тис. 278 таких суспільно небезпечних посягань, що 2,3 рази менше показників 2003 р. У 2011 р. чисельність цих злочинів зросла на 9,4% і становила 4 тис. 682 випадки, при тому, що питома вага зазначених діянь серед усіх злочинів, зареєстрованих в Україні, скоротилася з 1,9% у 2002 р. до 0,9% у 2011 р. [14, с. 42]. У подальшому (2012-2014 р.р.) зазначені тенденції суттєво не змінилися [15].

Виходячи із змістових завдань спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, важливе значення для розробки наукових рекомендацій та обґрунтованих шляхів підвищення ефективності боротьби з незаконним заволодінням транспортними засобами в Україні мають й інші елементи кримінологічної характеристики злочинів. Зокрема, встановлено, що у структурі осіб, які вчиняють зазначений вид суспільно небезпечних діянь, 86,8% складають чоловіки [14, с. 71]. Найбільш активними у цьому контексті є особи віком від 18 до 28 років, питома вага яких у загальній структурі осіб, які вчиняють

злочини в Україні, складає 37,4%. Кількість осіб, які вчинили злочини у групі осіб, у загальній структурі злочинності сягає більше 16%. Такою ж є питома вага осіб, які вчиняють злочини у стані сп'яніння; 64,9% злочинців на час вчинення суспільно небезпечних та протиправних діянь ніде не працювали та не навчалися, т. ін.. [14, с. 74-75].

Висновок. Так у цілому виглядає спеціально-кримінологічне запобігання злочинам, як синтезована кримінологічна теорія і практика використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей знань, яка стала методологічним підґрунтям при розробці науково обґрунтованих заходів запобігання незаконному заволодінню транспортними засобами в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Профілактика злочинів : підруч. / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі. — К. : Атіка, 2011. — 720 с.
2. Кримінологія : [навч. посіб.] / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб, та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі. — К. : Атіка, 2009. — 312 с.
3. Кримінологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / за заг. ред. О. М. Джужі. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 414 с.
4. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / Голіна В.В. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. — 120 с.
5. Голіна В.В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності //Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5-ти т. — Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В.В. Сташиса. — Х.: Право, 2008. — С. 357-400.
6. Бєлкін Р. Профілактика злочинів // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. редактори: В.В. Коваленко, Є.М. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. — К.: Атіка, 2010. — Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). — С. 814.
7. Жалинский А.Е. Предупреждение преступлений в условиях НТР // Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции / Под. ред. В.Н. Кудрявцев. — М.: Наука, 1980. — С. 281-286.
8. Лунеев В.В. Правовое регулирование общественных отношений — важный фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности: тез. докл. // Государство и право. — 2001. — № 5. — С. 110-116.
9. Игошев К.Ю., Шмаров И.В. Социальные аспекты предупреждения правонарушений (проблемы социального контроля). — М.: Юрид. лит., 1980. — 184 с.
10. Теоретические основы предупреждения преступлений / отв. ред. В.К. Звирбуль и др. — М.: Юрид. лит., 1977. — 287 с.
11. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. — М.: Аккад. МВД СССР, 1980. — 648 с.
12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. — 5-те вид., допов. — Х.: Право, 2013. — Т. 1: Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. — 2013. — 376 с.
13. Лекарь А.Г. Профилактика преступлений. — М.: Юрид. лит., 1972. — 128 с.
14. Кулик О.Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття: монографія / О.Г. Кулик.: — Юрінком Інтер, 2013. — 272 с.
15. Дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.